



نقش و رنگ در مسجد گوهرشاد

وحیده مصدقیان

انتشارات کتاب آبان، ۱۳۸۴

مسجد گوهرشاد که در مجموعه‌ی آرامگاهی آستان قدس رضوی قرار گرفته، با ویژگی ساختمانی و تزیینات کاشی و کتیبه‌ها از زیباترین بناهای ایران به شمار می‌رود. این بنا به همت گوهرشاد، همسر شاهرخ تیموری، و استادی چون قوام‌الدین شیرازی در سال ۸۲۱ هـ.ق به پایان رسیده است. این مسجد از مساجد چهار ایوانی است، با این تفاوت که در انتهای هیچ کدام از ایوان‌ها، تالار مربع گنبدداری دیده نمی‌شود و تنها با عقب رفتن بخشی از دیوارهای ایوان جنوبی، فضای مربعی را به وجود آورده و بر آن گنبدی ساخته‌اند. در میان مسجد صحن وسیعی قرار گرفته با چهار ایوان در چهار جهت اصلی و رواق‌های دو طبقه. این صحن که اساساً آجر فرش بوده، بعدها سنگفرش شده است. از راهی دیوارهای اطراف صحن با سنگ‌های تیره و بقیه سطح رواق‌ها و ایوان‌ها با تزیینات بسیار غنی کاشی به شیوه‌های مختلف تزیین شده است. طرح‌های مختلف هندسی، اسلیمی، گیاهی، کتیبه‌های متنوعی اسپرهای کاشی‌کاری، طاق نماهای تزیینی دیده می‌شود. کاشی‌های معرق به روش‌های گوناگون به کار گرفته شده و در سطوح مستوی به صورت نوارهای کتیبه‌ای و اسپرهای تزیینی است. در اسپرهای تزیینی، عناصر جداگانه توسط حاشیه‌های برجسته‌ی سفال پخته از یکدیگر جدا شده و به صورت اسپرهای تزیینی کوچکتر در داخل یک زمینه‌ی آجری درآمده که در آن اشکال هندسی، چند سانتی‌متر بالاتر از زمینه‌های کاشی معرق قرار گرفته است. کاشی‌ها شامل آبی لاجوردی، فیروزه‌ای، سفید، سبز شفاف، زرد، زعفرانی، بور، سیاه آبنوسی است.

همان گونه که گفته شد این مسجد چهار ایوانی است: مقصوره (جنوبی)، دارالسیاده (شمالی)، حاجی حسن (شرقی) و ایوان آب (غربی) ایوان مقصوره در این میان بزرگترین و مهم‌ترین ایوان این مسجد است. در انتهای این ایوان محراب بزرگی با آزاره‌ی سنگی و بدنه کاشی معرق تعبیه شده که دارای اسپرهای تزیینی و پوشش نیم گنبد خیاره‌ای و تزیینات متنوع کاشی‌کاری است. کتیبه‌ی ثلث اصلی ایوان به خط بایسنقر میرزا فرزند شاهرخ تیموری و بزرگترین ثلث‌نویس دوره تیموری ۸۲۱ هـ.ق است.

کتاب حاضر که تحت عنوان نقش و رنگ در مسجد گوهرشاد به چاپ رسیده در شش فصل به مباحث زیر پرداخته است:

مسجد گوهرشاد مصالح و روش‌های تزیینی، خوشنویسی و نقوش خطی، عملکرد رنگ‌معماری مسجد گوهرشاد، عوامل مؤثر در شکل‌آفرینی و ترکیب نقوش. با توجه به کاربرد رنگ‌ها در مجموعه‌ی گوهرشاد، نویسنده با اشاره به انعکاس نور روی رنگ‌ها در ساعات مختلف که به این مجموعه جلوه‌ای خاص می‌دهد، معتقد است تفاوت فضای رنگین بیرون با خلوتی داخل شبستان و ایوان مقصوره وحدتی به کار بخشیده است و آن همه رنگ و نقش را به یک آرامش دلچسب منتهی کرده که زائر را در عبادت کمک می‌کند. رنگ فیروزه‌ای گنبد با وسعت زیاد در جوار گنبد طلایی حرم امام رضا (ع) زیبایی فضا را زیاده‌تر کرده است و رنگ سفید خط نوشته‌ها نیز بر روی آبی لاجوردی تضادی چشمگیر به وجود آورده است. رنگ حاکم بر مجموعه‌ی گوهرشاد آبی است که، خود رنگی آرام‌بخش بوده و مقصود زائر را برطرف می‌کند.

به نظر نویسنده عواملی مثل تقارن، ریتم و رنگ علاوه بر شکل‌آفرینی دارای پیام هستند و در بناهای اسلامی به خصوص مسجد کاربرد فراوانی دارند. در مسجد گوهرشاد طرز قرارگیری ایوان‌ها، مناره‌ها و رواق‌ها دارای تقارن هستند. روح ایرانی حاکم بر این مسجد مایل به اجرای این قانون است و در نقوش و به کارگیری رنگ‌ها نمود پیدا کرده است.

وقتی وارد مجموعه‌ی گوهرشاد می‌شویم در میان تزیینات کاشی پر نقش و نگاری قرار می‌گیریم که در نظر اول همه آبی به نظر می‌رسند. ولی هر چه به دیوارهای آن و ایوان‌ها نزدیک‌تر می‌شویم تأثیر متفاوتی را احساس می‌کنیم. این تأثیر بهترین راهنما برای هنرمند است که رنگ‌ها را چگونه در کنار هم قرار دهد تا جلوه‌ی بیشتری به کار ببخشد.

نویسنده در فصل خوشنویسی و نقوش خطی در مصاحبه‌ای با محمد احصایی، ابرخ نعیمی، فاضل نیشابوری، صمدی و حاکم، نظر این استادان را جهت‌گیری بیشتر به مطالب که کار گرفته است. کتاب دارای ۱۶۸ تصویر سیاه و سفید است که به زیبایی توسط خود مؤلف صفحه‌آرایی شده است. مصدقیان با بیان اینکه این مکان با تمامی خصوصیات با ارزش خود چنان که باید شناخته نشده و بررسی کاملی از ابعاد هنری آن به عمل نیامده می‌نویسد:

به جرأت می‌توان گفت پالت رنگی که در این مجموعه معرفی شده، تاکنون اتفاق نیفتاده است.

با او هم سخن می‌شویم که این کتاب بتواند بایی برای شناسایی این مسجد و عمیق‌تر نگاه کردن

به هنر این سرزمین باشد.